

УДК [341.322.5+347.513]:347.214.2(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v108.2025.17>*М. Р. Степчук*

ORCID: 0009-0000-2782-0664

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ НЕРУХОМОСТІ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Збройна агресія Російської Федерації проти України призвела до масштабного знищення та пошкодження об'єктів цивільної інфраструктури, включаючи житлову та комерційну нерухомість. За роки ведення воєнних дій на території України значна кількість громадян втратили житло та інші об'єкти нерухомості, а економіка України зазнала колосальних збитків. Питання відшкодування за таку шкоду з огляду на суб'єктний склад учасників виходить за межі національного правового поля України, тому виникає потреба дослідити норми та принципи міжнародного права, котрі можуть бути корисними у виокремленні підходів до регулювання такої проблемної сфери. Адже міжнародне право містить положення, що стосуються загальноприйнятих базових принципів щодо відшкодування шкоди завданої знищенням чи пошкодженням майна внаслідок бойових дій, що пройшли перевірку практичним застосуванням. З огляду на недосконалість національних процедур щодо захисту права власності на об'єкти нерухомості під час збройного конфлікту та значну кількість викликів для України вбачається необхідним провести аналіз норм міжнародного права та досвіду їх імплементації в різні реалізовані механізми. Тому проблематика даного дослідження полягає у системному аналізі існуючих міжнародних норм і практик з метою їх виокремлення, систематизації та вироблення ефективної моделі їх імплементації у національне законодавство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання захисту права власності на об'єкти нерухомого майна в умовах збройних конфліктів та відшкодування шкоди досліджували як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. У працях українських авторів увага зосереджується насамперед на аналізі міжнародного гуманітарного права та його застосуванні до сучасної ситуації в Україні. Значний внесок у розробку тематики зробили дослідження, присвячені правовим наслідкам збройної агресії, перспективам міжнародного компенсаційного механізму та питанням реалізації права на майно. Серед зарубіжних досліджень вагоме значення мають праці, присвячені функціонуванню Компенсаційної комісії ООН, рішенням ЄСПЛ у справах *Loizidou v. Turkey*, *Cyprus v. Turkey*, а також аналізу відшкодування шкоди у конфліктах на Балканах. Однак комплексних наукових робіт, які б системно аналізували норми міжнародного права в аспекті їх застосування на конкретних механізмах відшкодування чи компенсації шкоди не вистачає.

Метою цієї статті є системний аналіз норм міжнародного права та міжнародного досвіду задля виокремлення універсальних принципів та стандартів відшкодування шкоди, завданої шляхом знищення або пошкодження об'єктів нерухомо-

сті внаслідок воєнних дій, дослідження практики їх застосування у міжнародних судових інституціях, а також оцінка викликів та перспектив реалізації права на компенсацію для України.

Виклад основного матеріалу. Великі збройні конфлікти традиційно супроводжуються масштабними руйнуваннями, які стосуються не лише об'єктів військової інфраструктури, але й об'єктів нерухомості цивільних осіб, зокрема житла. Знищення та пошкодження житлових будинків, об'єктів соціальної, культурної й комерційної інфраструктури створюють ситуацію, коли тисячі людей втрачають об'єкти нерухомості та засоби для нормального існування. Саме тому вагома частина норм міжнародного права прямо чи опосередковано присвячена захисту права власності та встановлює загальну заборону на довільне чи невинуватене знищення майна, особливо під час війни або збройних конфліктів.

Протягом останніх декількох років увага до цього аспекту міжнародного права активно зростає, особливо у контексті повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України. Досвід різного роду збройних конфліктів показав, що спроби держав вирішувати питання відшкодування шкоди завданої знищенням чи пошкодженням нерухомості під час збройного конфлікту за допомогою норм національного законодавства часто набувають фрагментарного характеру і характеризуються невеликою ефективністю та універсальністю. Зокрема, це прослідковується на прикладі України, де процедура відшкодування шкоди завданої знищенням чи пошкодженням нерухомого майна за національним законодавством фактично унеможливується небажанням Російської Федерації визнавати свою вину і використанням усіх можливостей для блокування процесу. Такі обставини зумовили нагальне завдання створення ефективного і справедливого механізму відшкодування завданої шкоди, який відповідатиме міжнародним стандартам, досвіду застосування та забезпечить реальний захист прав потерпілих осіб.

Забезпечення охорони права власності на об'єкти нерухомого майна під час збройних конфліктів є однією з ключових засад міжнародного гуманітарного права. Норми міжнародних договорів та звичаєвого права спрямовані на мінімізацію шкоди цивільному населенню та його майну, виходячи з принципу гуманності та необхідності дотримання балансу між військовою доцільністю і захистом прав людини.

Першими повноцінними міжнародно-правовими документами, що системно стосувалися правил ведення війни та встановили базові стандарти поведінки з майном у період збройних конфліктів були Гаазькі конвенції 1899 та 1907 років. Особливе значення для сучасного міжнародного права отримали положення IV Гаазької конвенції 1907 року про закони та звичаї сухопутної війни, зокрема доданого до неї Положення про закони і звичаї війни на суходолі (далі – Положення) [1], які вперше закріпили принципи захисту об'єктів приватної власності (ст. 25 Положення), а також заборони свавільного знищення чи пошкодження чи реквізиції об'єктів нерухомого майна (ст. 46, 56 Положення). Можливо зробити висновок, що саме ці положення стали наріжним каменем для розвитку сучасних механізмів компенсації та відшкодування збитків, спричинених війною.

У статті 46 Положення закріплено один із найважливіших принципів – недоторканність приватної власності, відповідно до якого приватна власність не може

бути конфіскована [1]. Ця норма має фундаментальне значення, оскільки вперше юридично закріпила ідею, що об'єкти цивільного майна, зокрема нерухомість не є законною військовою ціллю, а будь-яке його знищення чи пошкодження без наявності обґрунтованої військової необхідності становить порушення міжнародного права. Відповідно до такого підходу, шкода, заподіяна цивільним об'єктам, підлягає відшкодуванню, що утвердило саму концепцію компенсації за порушення норм ведення війни.

Ідея обмеження права воюючих сторін на знищення майна також закріплена у статті 23 (g) Положення, де прямо забороняється знищувати або захоплювати майно супротивника, якщо це не викликано військовою необхідністю [1]. Ця норма заклала принцип пропорційності, який сьогодні становить один із центральних елементів міжнародного гуманітарного права. Вона передбачає, що будь-які дії, спрямовані на руйнування будівель, споруд або іншого нерухомого майна, мають бути виправданими конкретною військовою метою, а свавільне знищення розглядається як незаконне і таке, що створює підстави для подальшої компенсації постраждалий стороні.

Не менш важливою для розуміння основ сучасного механізму міжнародної відповідальності є стаття 3 самої Гаазької конвенції 1907 року, яка встановлює, що держава, яка порушує положення Положення, зобов'язана відшкодувати завдані збитки, якщо буде доведено, що порушення вчинене особами, які належать до її збройних сил [1]. Це положення стало важливим нормативним закріпленням принципу державної відповідальності за дії своїх військових. Відповідальність покладається не на індивідуальних виконавців, а безпосередньо на державу, що визнає порушення норм війни не лише актом насильства, але й юридично значущим діянням, яке породжує обов'язок компенсації.

Юридичне значення цих норм для сучасної України є надзвичайно високим. В умовах збройної агресії Російської Федерації саме положення Гаазьких конвенцій 1907 року формують правову основу для доведення факту порушення міжнародного гуманітарного права та обґрунтування вимог щодо відшкодування шкоди, завданої знищенням чи пошкодженням об'єктів нерухомості, що належали державі, юридичним особам та громадянам. Зокрема, стаття 3 Конвенції може бути використана як базовий юридичний аргумент у процесі міжнародного притягнення держави-агресора до відповідальності за руйнування житла, підприємств, об'єктів соціальної інфраструктури та культурних пам'яток.

Наступний розвиток положень Гаазьких конвенцій 1907 року відбувся у Женевських конвенціях 1949 року та Додаткових протоколах до них 1977 року, які заклали основу сучасного міжнародного гуманітарного права і розвинули ідеї захисту права власності на майно під час збройних конфліктів. Якщо Гаазькі документи зосереджувалися переважно на визначенні правил ведення війни та поведінки воюючих сторін, то Женевські конвенції зробили акцент на захисті осіб, які не беруть або припинили брати участь у воєнних діях, а також на захисті цивільного населення та його майна. Такий зсув фокусу позначив собою гуманізацію міжнародного права війни, підвищивши цінність людини як суб'єкта міжнародного захисту та її майна як об'єкту.

Найбільш вагомі положення у контексті забезпечення відшкодування шкоди, завданої знищенням або пошкодженням нерухомості, містить IV Женевська конвенція «Про захист цивільного населення під час війни» від 12 серпня 1949 року. Цей документ деталізує норми Положення, конкретизуючи обов'язок воюючих сторін забезпечувати охорону цивільного населення та заборону нападів на цивільні об'єкти. У статті 53 IV Конвенції прямо передбачено заборону будь-якого знищення майна, що належить приватним особам, державі або громадським організаціям, за винятком випадків, коли такі дії викликані абсолютною військовою необхідністю[2]. Таким чином, Конвенція не лише повторює принципи, закладені в Положенні, а й уточнює критерії допустимості пошкодження майна, роблячи наголос на обов'язку сторін утримуватися від непропорційного чи невибіркового застосування сили.

У статтях 147 і 148 IV Конвенції ці дії – зокрема, безпідставне знищення чи привласнення майна – визначаються як «тяжкі порушення», що прирівнюються до воєнних злочинів[2]. Таким чином, міжнародне право отримало важливий механізм персональної кримінальної відповідальності за порушення норм, спрямованих на захист об'єктів власності, що суттєво розширило практичні можливості відшкодування завданої шкоди через механізми міжнародного правосуддя.

У розвиток цих положень, у 1977 році було ухвалено Додаткові протоколи до Женевських конвенцій, які стали своєрідним містком між традиційним «гаазьким» і «женевським» правом. Особливого значення для захисту об'єктів власності набув Додатковий протокол I, що регулює захист жертв міжнародних збройних конфліктів. У статті 52 Протоколу міститься чітке визначення поняття «цивільні об'єкти» та встановлюється пряма заборона нападів на них, якщо вони не використовуються у військових цілях. Будь-яке знищення або пошкодження майна допускається лише у випадку, коли воно дає «визначену військову перевагу», що є подальшим розвитком принципу військової необхідності та пропорційності, започаткованих ще Гаазьким правом [3].

Додатковий протокол I також запровадив принцип заборони невибіркового нападу (статті 51 та 57) [3], який унеможлиблює здійснення атак, наслідком яких може бути пошкодження цивільних об'єктів, не пов'язаних безпосередньо з військовими цілями. Ці норми сформували юридичний базис для встановлення стандартів розслідування випадків руйнування цивільного майна у ході збройних конфліктів і, відповідно, для подальшого відшкодування збитків. Особливе місце посідає також положення статті 91 Додаткового протоколу I, яка безпосередньо передбачає відповідальність держави за порушення міжнародного гуманітарного права. У ній зазначено, що держава, яка порушує положення Конвенцій або Протоколу, зобов'язана відшкодувати шкоду, а сторони конфлікту несуть відповідальність за дії осіб, які входять до складу їхніх збройних сил [3]. Це положення стало логічним продовженням статті 3 Гаазької конвенції 1907 року, посиливши і конкретизувавши механізм державної відповідальності за порушення норм гуманітарного права. Таким чином, міжнародне право вперше встановило безпосередній зв'язок між фактом воєнного порушення та обов'язком матеріального відшкодування.

З огляду на військову агресію Російської Федерації, ці норми мають безпосереднє значення для України. Вони створюють правову основу для доведення фактів порушення міжнародного гуманітарного права внаслідок незаконних дій Російської Федерації, зокрема пошкодження чи знищення житла, цивільної інфраструктури та об'єктів культурної спадщини, що можна кваліфікувати важкими порушеннями, що прирівнюються до воєнних злочинів. Саме стаття 91 Додаткового протоколу I може бути використана як ключовий аргумент у доведенні вини Російської Федерації за знищення чи пошкодження об'єктів нерухомості під час збройного конфлікту в Україні. В контексті нашого дослідження важливо зазначити, що ці норми не є лише декларативними, адже вони стали базисом для розвитку та застосування механізмів відшкодування шкоди у практиці міжнародних судів і трибуналів, досвід діяльності яких у свою чергу відіграє ключову роль у формуванні сучасного розуміння дієвості механізмів відшкодування шкоди, завданої майну під час воєнних дій. Зокрема, цікавить нас юрисдикційна діяльність Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), Міжнародного суду ООН, Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МКТЮ), а також нові практики, пов'язані з агресією Російської Федерації проти України.

ЄСПЛ, незважаючи на те, що за своєю юридичною природою не є спеціалізованим органом із питань міжнародного гуманітарного права, неодноразово використовував його принципи у справах, пов'язаних із збройними конфліктами. Суд розглядає такі справи крізь призму Європейської конвенції з прав людини 1950 року, насамперед статті 1 Першого протоколу, яка гарантує право кожної особи мирно володіти своїм майном, та статті 2 Конвенції, що захищає право на життя [4]. Ці положення тлумачаться Судом у світлі норм міжнародного гуманітарного права, коли йдеться про шкоду, заподіяну майну або цивільним особам у ході воєнних дій.

Показовою у цьому контексті є справа *Cyprus v. Turkey* (2001) [5] у якій Суд визнав, що держава, яка фактично контролює певну територію, несе відповідальність за дотримання прав людини на цій території, навіть якщо формально вона належить іншій державі. ЄСПЛ установив порушення статті 1 Першого протоколу у зв'язку з незаконним позбавленням власності греків-кіпріотів унаслідок воєнних дій. Суд наголосив, що навіть у контексті збройного конфлікту обмеження права власності, зокрема на об'єкти нерухомості повинно бути законним, пропорційним і виправданим надзвичайною необхідністю, а не здійснюватися довільно. Це рішення має фундаментальне значення для подальшого застосування Конвенції до ситуацій, пов'язаних із воєнними конфліктами, зокрема на території України.

Іншим знаковим прецедентом є справа *Loizidou v. Turkey* (1996) [6] у якій Суд визнав за державою відповідальність за тривале позбавлення особи можливості користуватися своїм майном через окупацію території. Суд зазначив, що навіть за умов війни держава зобов'язана забезпечувати дотримання базових прав, зокрема права власності, а в разі порушення – надавати ефективний механізм відшкодування. Це рішення стало одним із перших, де ЄСПЛ прямо поєднав норми гуманітарного права з положеннями Конвенції, що фактично закріпило взаємозалежність між правом збройних конфліктів і захистом прав людини. Особливо важливою для українського контексту є практика Суду у справах, що стосу-

ються збройних конфліктів на території Грузії. У рішенні «Georgia v. Russia (II)» (2021) [7] ЄСПЛ визнав відповідальність Російської Федерації за порушення прав людини внаслідок воєнних дій та окупації частини грузинської території, у тому числі за знищення і розграбування цивільної власності. Суд дійшов висновку, що держава, яка здійснює ефективний контроль над територією, несе повну відповідальність за забезпечення дотримання Конвенції, включаючи обов'язок розслідувати факти знищення об'єктів нерухомості і забезпечити потерпілим право на справедливую компенсацію або відшкодування. Це рішення створило прецедент для аналогічних позовів, пов'язаних із російською агресією проти України.

У новітній практиці Суду вже розглядаються справи *Ukraine v. Russia (re Crimea)* [8], *Ukraine and the Netherlands v. Russia*, [9] у яких предметом розгляду є систематичне порушення прав цивільного населення, включаючи знищення житлових будинків, інфраструктури та культурної спадщини. Хоча остаточні рішення у цих справах ще не ухвалені, підходи Суду до попередніх рішень свідчать про тенденцію визнавати за державами-окупантами обов'язок компенсувати шкоду, заподіяну внаслідок воєнних дій, особливо якщо це стосується об'єктів нерухомості, зокрема житла потерпілих осіб.

Суттєвий вплив на розвиток міжнародної практики відшкодування шкоди завданої знищенням чи пошкодженням нерухомості у цій сфері мають також рішення Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МКТЮ), який розглядав численні справи щодо знищення чи пошкодження об'єктів нерухомого майна під час воєн на Балканах у 1990-х роках. У справах *Prosecutor v. Duško Tadi* [10] та *Prosecutor v. Tihomir Blaškić* [11] трибунал підтвердив, що умисне знищення чи незаконне захоплення цивільного майна, житла потерпілих осіб становить воєнний злочин, а особи, відповідальні за такі дії, підлягають кримінальній відповідальності. Ці рішення мають універсальне значення, адже вони тлумачать відповідні положення Женевських конвенцій і Додаткових протоколів як норми імперативного характеру (*jus cogens*), що не допускають відступу навіть у надзвичайних обставинах.

Варто зазначити, що практика міжнародних судових інституцій поступово формує не лише стандарти відповідальності, а задає ритм у розвитку діючих механізмів відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок воєнних дій. Так, у ряді рішень ЄСПЛ визнає право заявників на справедливую сатисфакцію відповідно до статті 41 Конвенції, що може охоплювати як компенсацію матеріальних збитків, так і моральної шкоди [4], повну відповідальність держави за дії своїх збройних формувань, та безумовний захист права власності на майно, зокрема нерухомість. Така практика підкреслює пріоритетність таких положень у майбутніх механізмах відшкодування збитків, завданих під час військової агресії Російської Федерації проти України.

Таким чином, аналіз практики міжнародних судів і трибуналів переконливо свідчить, що універсальність підходів захисту права власності під час збройних конфліктів закладених у Гаазьких і Женевських конвенціях, знайшли безумовне підтвердження на практиці. Їхня реалізація у рішеннях ЄСПЛ та інших міжнародних органів утворює принцип невідворотності відповідальності за порушення

міжнародного гуманітарного права, зокрема у формі знищення чи пошкодження об'єктів нерухомості і створює прецедентну основу для подання позовів про відшкодування збитків, спричинених агресією проти України.

Не менш цікавими для нашого дослідження є механізми відшкодування шкоди, що були застосовані у роботі міжнародних комісій, зокрема комісій Організації Об'єднаних Націй, що стали наступним етапом у формуванні сучасних підходів до відшкодування шкоди, завданої внаслідок воєнних дій, включно із руйнуванням чи пошкодженням нерухомого майна. Механізми, які застосовувалися під егідою ООН у різних конфліктах поєднують у собі кращі правові, процедурні та гуманітарні елементи відновлення справедливості. Одним із найяскравіших прикладів є Компенсаційна комісія ООН (United Nations Compensation Commission – UNCC), створена після збройного вторгнення Іраку в Кувейт 1990 року. Комісія мала мандат розглядати вимоги щодо шкоди, завданої державам, компаніям і приватним особам у результаті агресії. Її діяльність стала першою спробою у світовій практиці запровадити масовий механізм компенсацій, що базувався на міжнародному праві, із чітко визначеними критеріями прийнятності заяв, методологією оцінки збитків і процедурою виплат. Комісія розглянула понад 2,6 мільйона позовів та виплатила компенсацій на суму понад 52 мільярди доларів США, що стало прецедентом ефективного функціонування механізму міжнародного відшкодування у великих масштабах [15]. Важливо, що діяльність UNCC закріпила принцип «відповідальності держави-агресора» за шкоду, спричинену порушенням норм міжнародного права. Водночас Комісія розробила стандартизовані підходи до доказування збитків, які нині визнаються міжнародною практикою. Зокрема, вона визнавала допустимими докази не лише документального, а й свідчого чи статистичного характеру, якщо інші форми доказування були неможливими через воєнний контекст, що дуже актуально для ситуації в Україні.

Окрім UNCC, значний внесок у розвиток розуміння механізмів компенсації чи відшкодування шкоди завданої війною шкоди зробила Комісія з питань претензій Еритреї та Ефіопії, створена на підставі Алжирських угод 2000 року. Її завданням було встановлення відповідальності сторін за порушення міжнародного гуманітарного права під час війни 1998–2000 років. Комісія визначила ключові підходи до розмежування між шкодою, завданою військовими діями, що були законними, та шкодою, яка є наслідком порушення норм права війни. У своїх рішеннях комісія чітко визнала, що не вся шкода, завдана під час війни, підлягає компенсації. Якщо знищення або пошкодження майна було необхідним і пропорційним для досягнення законної військової мети, воно вважається частиною «законних наслідків війни» і не є підставою для відшкодування. Натомість, якщо руйнування було без військової необхідності, здійснювалося навмисно або з необґрунтованою жорстокістю, така шкода кваліфікувалася як порушення норм міжнародного гуманітарного права і підлягала компенсації. При цьому стандарт доказування мав ґрунтуватися не на «поза розумним сумнівом», а на «переважній вірогідності» (balance of probabilities) – підхід, який згодом був використаний у практиці ЄСПЛ та Міжнародного суду ООН.

Комісія також наголосила, що навіть у разі наявності законної військової мети, застосовані засоби і методи війни повинні бути пропорційними очікуваній військовій перевазі. У низці рішень, зокрема у справі *Eritrea's Claims 2, 4, 6, 8, and 22 (2004)*[12], вона дійшла висновку, що надмірне застосування сили, яке призвело до руйнування цивільних об'єктів без адекватного виправдання, є порушенням міжнародного права. Був розроблений чіткий підхід до оцінки дій, які здійснювалися нібито з міркувань військової необхідності, але фактично мали характер покарання цивільного населення. Такі дії визнавалися порушенням статей 23(g) та 50 Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 р, які забороняють знищення майна, якщо це не викликано воєнною необхідністю[1]. ЕЕСС також підтвердила базовий принцип, що держава несе міжнародно-правову відповідальність за дії своїх військових, незалежно від того, чи були вони санкціоновані командуванням. Це узгоджується зі звичаєвим правом, закріпленим у статті 3 Гаазьких конвенцій 1907 року. Таким чином, навіть окремі випадки мародерства, незаконного знищення будівель або реквізицій без компенсації були визнані підставою для відповідальності держави.

Для всебічного аналізу варто приділити увагу звичаєвому міжнародному праву, що відіграє важливу роль у формуванні міжнародних стандартів процесу відшкодування шкоди, завданої внаслідок воєнних дій, зокрема знищення або пошкодження нерухомого майна. На відміну від договірного права, яке ґрунтується на ратифікованих державами міжнародних угодах, звичаєве право відображає усталені практики держав, що визнаються ними як юридично обов'язкові (*opinio juris*). Саме завдяки цьому звичаєві норми мають універсальний характер і застосовуються навіть до тих держав, які не є сторонами відповідних міжнародних конвенцій. У контексті захисту об'єктів нерухомості цивільного населення та забезпечення відшкодування шкоди завданої під час збройного конфлікту звичаєве право закріплює кілька ключових принципів. Насамперед це принцип розмежування між комбатантами та цивільними об'єктами, який забороняє навмисне знищення або пошкодження об'єктів нерухомого майна, якщо воно не використовується у військових цілях. Також важливим є принцип пропорційності, що обмежує застосування сили у випадках, коли очікувана військова перевага є явно меншою за шкоду, якої може бути завдано цивільним об'єктам.

Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) у своєму фундаментальному Дослідженні звичаєвого міжнародного гуманітарного права (*Customary International Humanitarian Law Study, 2005*)[13] систематизував понад 160 правил, які мають статус звичаєвих норм. Серед них особливе значення для питання відшкодування шкоди має Правило 147, яке встановлює, що держава несе відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені її збройними силами, і зобов'язана відшкодувати завдану шкоду.[13] Це правило фактично закріплює обов'язок держави забезпечити відшкодування потерпілим від незаконних дій під час збройного конфлікту, незалежно від наявності чи відсутності спеціальних договірних норм.

Звичаєве право також відіграє важливу роль у заповненні прогалів у договірному праві, особливо в тих випадках, коли певні види збройних конфліктів

(наприклад, внутрішні або гібридні) не підпадають під дію Женевських чи Гаазьких конвенцій. У таких ситуаціях саме звичаєві норми забезпечують безперервність правового захисту та можливість вимагати відшкодування за шкоду, завдану незаконними діями сторін конфлікту. Крім того, звичаєве право має значення для визначення процесуальної основи відшкодування, зокрема в аспектах доведення відповідальності держави та забезпечення права потерпілих на ефективний засіб правового захисту. Судові органи, зокрема Міжнародний суд ООН і Європейський суд з прав людини, неодноразово у своїй практиці посилалися на звичаєві норми при визначенні критеріїв відповідальності та оцінці шкоди. Наприклад, у справі *Democratic Republic of the Congo v. Uganda (2005)*[14] Міжнародний суд прямо визнав, що зобов'язання держави відшкодувати шкоду за порушення міжнародного гуманітарного права є звичаєвим правилом, яке має загальне застосування.

Для України значення звичаєвого права є подвійним. З одного боку, воно підсилює міжнародно-правову аргументацію у вимогах до держави-агресора, зокрема в рамках потенційних міжнародних компенсаційних механізмів. З іншого – воно зобов'язує Україну імплементувати ці норми у власне законодавство, створюючи умови для реалізації права на компенсацію на національному рівні. Отже, звичаєве міжнародне гуманітарне право виступає нормативним містком між моральною відповідальністю за наслідки війни та юридичним обов'язком компенсувати завдану шкоду. Воно забезпечує стійкість системи міжнародного правопорядку навіть у тих випадках, коли договірні норми не охоплюють конкретні ситуації або не мають універсального застосування.

Попри наявність усталених міжнародних принципів і норм, що регулюють питання відшкодування шкоди, завданої внаслідок воєнних дій, їх ефективне застосування до сучасної ситуації в Україні стикається з низкою суттєвих перепон – як правового, так і практичного характеру. Передусім варто зазначити, що міжнародна система компенсації шкоди, заподіяної війною, не має єдиного універсального обов'язкового для усіх механізму, здатного забезпечити оперативне та всеохоплююче відшкодування збитків. Існуючі міжнародно-правові інструменти – від положень Гаазьких і Женевських конвенцій до рішень міжнародних судових органів – створюють лише загальні рамки відповідальності держав, але не містять процедурних механізмів, які дозволили б потерпілим безпосередньо реалізувати своє право на компенсацію.

Другою проблемою є відсутність дієвих інституційних структур, уповноважених на практичне впровадження цих норм у випадках масштабних збройних конфліктів, таких як агресія Російської Федерації проти України. Механізми, подібні до Компенсаційної комісії ООН, що діяла після війни в Перській затоці, створюються виключно за рішенням Ради Безпеки ООН, де Росія володіє правом вето. Це унеможливорює ухвалення резолюцій, які б покладали на державу-агресора обов'язок створити або фінансувати компенсаційний фонд. Третій аспект стосується юридичної складності доведення причинно-наслідкового зв'язку між конкретними діями агресора і заподіяною шкодою, особливо коли йдеться про знищення цивільної інфраструктури у зоні бойових дій. Відсутність уніфікованих стандартів збору доказів, їх верифікації та міжнародного визнання створює додаткові труднощі

у правовому підтвердженні шкоди. Це питання є надзвичайно важливим для майбутнього використання таких доказів у міжнародних судах чи спеціальних компенсаційних органах.

Ще однією суттєвою перепорою є обмеженість внутрішнього правового поля України. Попри те, що у 2022–2025 роках прийнято низку нормативних актів, спрямованих на документування руйнувань та створення реєстру пошкодженого майна, відсутня чітка процедура реалізації права на відшкодування від держави-агресора. Українське законодавство поки що перебуває на етапі формування ефективного національного механізму, який би відповідав міжнародним стандартам прозорості, правової визначеності та доступності для громадян. Окремої уваги потребує проблема відсутності реального доступу до майна на окупованих територіях, що унеможлиблює повну оцінку обсягу завданих збитків. Без належної інвентаризації втрат і правового визнання фактів пошкодження або знищення майна неможливо сформувати доказову базу для подальших позовів чи міжнародних вимог. Крім того, міжнародно-правові процедури притягнення до відповідальності держави-агресора є тривалими і складними. Розгляд справ у Міжнародному суді ООН чи Європейському суді з прав людини може тривати роками, а механізми примусового виконання рішень таких судів залишаються обмеженими. Це створює додаткові ризики затягування процесу компенсації для потерпілих осіб та сповільнює реалізацію принципу справедливості. Важливо також врахувати політичний вимір проблеми, оскільки реалізація міжнародних механізмів відшкодування безпосередньо залежить від волі держав та міжнародних організацій. Навіть за наявності широкої підтримки України на міжнародній арені процес створення спеціального механізму відшкодування шкоди завданої у результаті збройних конфліктів, який міг би діяти поза системою ООН, вимагає значних дипломатичних зусиль і фінансових гарантій.

Висновки. Підсумовуючи викладені вище положення можливо стверджувати, що протягом останнього століття питання відшкодування шкоди завданої під час збройних конфліктів, зокрема знищенням чи пошкодженням об'єктів нерухомості займало пріоритетне положення серед правотворчої діяльності як окремих держав, так і всієї міжнародної спільноти. З огляду на практику застосування механізмів відшкодування чи компенсації шкоди у різних конфліктах варто підкреслити, що не існує єдиного універсального підходу чи механізму, котрий би враховував усі особливості збройних конфліктів, проте виокремлюються спільні основоположні принципи. Так, Гаазькі та Женевські конвенції, що знайшли свій розвиток у сучасних міжнародних нормах та практиці міжнародних судів та комісій утвердили фундаментальний принцип державної відповідальності за знищення чи пошкодження під час збройного конфлікту об'єктів нерухомості. Європейський суд з прав людини, Міжнародний суд ООН та трибунали щодо конфліктів на Балканах і в інших регіонах на практиці продемонстрували, що навіть бойові дії не є підставою для звільнення держав від обов'язку забезпечувати право людини на майно та ефективні механізми відшкодування. Встановлено принцип, що об'єкти цивільного майна, зокрема нерухомість не є законною військовою ціллю, а будь-яке його знищення чи пошкодження без наявності

обґрунтованої військової необхідності становить порушення міжнародного права. Відповідно до такого підходу, шкода, заподіяна цивільним об'єктам, підлягає відшкодуванню, що утвердило саму концепцію компенсації за порушення норм ведення війни. Утверджується базовий принцип, що держава несе міжнародно-правову відповідальність за дії своїх військових, незалежно від того, чи були вони санкціоновані командуванням. Це узгоджується з нормами, закріпленими у статті 3 Гаазьких конвенцій 1907 року і Положення до неї. У такому разі навіть окремі випадки мародерства, незаконного знищення будівель або реквізицій без компенсації визнаються підставою для відповідальності держави.

Такі положення відіграють важливе значення для ситуації в Україні, адже становлять реальну юридичну основу для майбутніх вимог щодо відшкодування збитків, спричинених російською агресією. Водночас ефективне використання міжнародних правових інструментів стикається з серйозними викликами: відсутністю універсального глобального механізму компенсації, можливим блокуванням рішень у структурі ООН, складністю збирання доказів та недостатньою завершеністю внутрішніх процедур фіксації руйнувань. Тому Україні варто застосовувати як міжнародно-правові механізми захисту прав постраждалих громадян, так і більшу увагу приділяти розвитку свого національного законодавства для створення дійсно ефективної моделі відшкодування шкоди завданої у результаті бойових дій.

Література

1. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text.
2. Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. ООН. Офіційний переклад. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 06.10.2025).
4. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
5. Case of Cyprus v. Turkey. Judgment of the European Court of Human Rights of 10 May 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59454>.
6. Case of Loizidou v. Turkey. Judgment of the European Court of Human Rights of 18 December 1996. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58007%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58007%22]}).
7. Case of Georgia v. Russia (II). Judgment of the European Court of Human Rights of 21 January 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-207757>.
8. Case of Ukraine v. Russia (re Crimea). Judgment of the European Court of Human Rights of 25 June 2024. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-14347> (дата звернення: 10.10.2025).
9. Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia. Judgment of the European Court of Human Rights of 9 July 2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-244292>.
10. Prosecutor v. Duško Tadić. Judgment of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia of 7 May 1997. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/1997/en/40193> (дата звернення: 10.10.2025).
11. Prosecutor v. Tihomir Blaškić. Judgment of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia of 3 March 2000. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/2000/en/19490> (дата звернення: 10.10.2025).
12. Eritrea-Ethiopia Claims Commission. Partial Award: Central Front – Eritrea's Claims 2, 4, 6, 7, 8 & 22. Decision of 28 April 2004. URL: https://legal.un.org/riaa/cases/vol_XXVI/115-153.pdf (дата звернення: 10.10.2025).

13. Customary International Humanitarian Law Study. Geneva: International Committee of the Red Cross, 2005. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/customaryihl/eng/docs/home> (дата звернення: 10.10.2025).

14. Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda). Judgment of the International Court of Justice of 19 December 2005. URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/116> (дата звернення: 10.10.2025).

15. United Nations Compensation Commission: Governing Council – Who We Were [Електронний ресурс]. URL: <https://uncc.un.org/en/who-wewere/governing-council> (дата звернення: 11.11.2025).

Анотація

Степчук М. Р. Міжнародні стандарти відшкодування шкоди, завданої нерухомості внаслідок воєнних дій: виклики для України. – Стаття.

У статті досліджуються міжнародно-правові стандарти, що регулюють питання відшкодування шкоди, завданої нерухомості внаслідок воєнних дій. Проводиться аналіз досвіду застосування міжнародного права до подібних ситуацій та виокремлюється низка норм, що передбачають універсальність деяких принципів щодо відшкодування шкоди, завданої цивільному майну, зокрема нерухомості. До них належать положення Гаазьких та Женевських конвенцій, додаткових протоколів до них, а також їх застосування в практиці міжнародних судових інституцій, таких як Європейський суд з прав людини, Міжнародний Суд ООН чи наприклад Компенсаційна комісія ООН, створена після війни в Перській затоці. Крім того, значний увага в дослідженні приділяється аналізу досвіду окремих регіональних конфліктів, що за багатьма ознаками є подібними до російсько-української війни, зокрема на Балканах чи на Кіпрі, де міжнародні організації виробили специфічні підходи до компенсації потерпілим особам та систематизували деякі дієві підходи. Досліджена роль звичаєвого міжнародного гуманітарного права у реалізації механізмів відшкодування шкоди завданої знищенням чи пошкодженням нерухомого майна під час збройних конфліктів. Окрема увага зосереджена на сучасних викликах для України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, зокрема на необхідності створення міжнародного компенсаційного механізму та гармонізації національного законодавства із міжнародними стандартами. Зроблено висновок, що міжнародні стандарти та практика судових інституцій створюють необхідне підґрунтя для ефективної реалізації права на відшкодування шкоди в Україні.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, компенсація шкоди, нерухомість, воєнні дії, міжнародні стандарти, ЄСПЛ, Компенсаційна комісія ООН, звичаєве гуманітарне міжнародне право.

Summary

Stepchuk M. R. International standards for compensating for damage to real estate caused by military action: challenges for Ukraine. – Article.

The article examines international legal standards governing compensation for damage caused to real estate as a result of military actions. It analyzes the experience of applying international law to such situations and highlights a number of norms that provide for the universality of certain principles regarding compensation for damage caused to civilian property, in particular real estate. These include the provisions of the Hague and Geneva Conventions, additional protocols thereto, as well as their application in the practice of international judicial institutions such as the European Court of Human Rights, the International Court of Justice, or, for example, the UN Compensation Commission established after the Gulf War. In addition, the study pays considerable attention to the analysis of the experience of individual regional conflicts that are similar in many respects to the Russian-Ukrainian war, in particular in the Balkans and Cyprus, where international organizations have developed specific approaches to compensating victims and systematized some effective approaches. The role of customary international humanitarian law in the implementation of mechanisms for compensation for damage caused by the destruction or damage of immovable property during armed conflicts has been studied. Particular attention is focused on the current challenges for Ukraine in connection with the armed aggression of the Russian Federation, in particular on the need to create an international compensation mechanism and harmonize national legislation with international standards. It is concluded that international standards and the practice of judicial institutions create the necessary basis for the effective implementation of the right to compensation for damage in Ukraine.

Key words: international humanitarian law, compensation for damage, real estate, military operations, international standards, ECHR, UN Compensation Commission, customary international humanitarian law.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025